

Sodan lait ja hiljaisuus

1. Johdanto

Yhdistyneiden Kansakuntien peruskirjassa kielletään lähtökohtaisesti voimankäyttö toista valtiota vastaan.¹ Voimankäyttö on sallittua vain puolustauduttaessa aseellista hyökkäystä vastaan tai turvallisuusneuvoston päätöksen perusteella.² Voimankäyttöä koskevan sääntelyn osalta rajanveto voimankäytön kiellon ja sitä koskevien poikkeuksien kesken on kuitenkin tulkinnanvaraista.³ On myös esitetty, että arvioitaessa sitä, onko aseellisissa toimissa kyse voimankäytön kiellon rikkomisesta, on otettava huomioon valtioiden keskinäisten suhteiden tila. Hyvin jännittyneessä tilanteessa vähäisiäkin voimatoimia toisen valtion alueella voidaan pitää voimankäytön luonteisina, kun taas yksittäisiä ja irrallisia tapah- tumia yleensä arvioidaan toisin.⁴

Voimankäytön käsitteestä erotetaan aseellisen hyökkäyksen käsite, joka on määritelty Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen määritelmässä⁵, mikä miltei sellaisenaan on sittemmin myös otettu Kansainvälisen rikostuomioistuimen perussäännön hyökkäysrikoksen tunnusmerkistöksi.⁶ Hyökkäysrikoksella tarkoitetaan sellaisen hyökkäyksen suunnittelua, valmistelua, aloittamista tai toteuttamista, joka on luonteeltaan, vakavuudeltaan ja mittasuhteiltaan ilmeisellä tavalla Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjan vastainen.⁷

* *Johanna Friman*, OTT, kansainvälisen oikeuden dosentti, Turku Institute for Advanced Studies (TIAS), Turun yliopisto. Kirjoitus perustuu Oikeuskulttuurin päivässä 11.11.2022 pidettyyn esitelmään.

1. Yhdistyneiden kansakuntien peruskirja, SopS 1/1956, artikla 2(4); hallituksen esitys eduskunnalle Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntöön vuonna 2010 Kampalan tarkistuskonferenssissa tehtyjen muutosten hyväksymisestä sekä laeiksi muutosten lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä rikoslain ja pakkokeinolain muuttamisesta 289/2014 vp, s. 4–5.
2. Yhdistyneiden kansakuntien peruskirja, luku VII, Toimenpiteet rauhaa uhattaessa tai rikottaessa taikka hyökkäystekojen sattuessa; HE 289/2014 vp, s. 5.
3. HE 289/2014 vp, s. 7.
4. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi aluevalvontalain ja rikoslain 17 luvun 7 b §:n muuttamisesta 56/2017 vp, s. 10.
5. A/RES/3314(XXIX), 14.12.1974.
6. Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntö, SopS 55–58/2002 ja 78/2016; HE 56/2017 vp, s. 9.
7. Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntö, artikla 8a, hyökkäysrikos; HE 289/2014 vp, s. 4, 7, 16.

Kansainvälistä humanitaarista oikeutta, eli sodan lait, sovelletaan kuitenkin kaikissa aseellisen selkkauksen tilanteissa riippumatta siitä, mikä niiden alkusyy on. Geneven sopimukset ja niiden lisäpöytäkirjat muodostavat kansainvälisen humanitaarisen oikeuden keskeisen perustan.⁸ Geneven yleissopimusten ja lisäpöytäkirjojen tarkoituksena on sodankäynnissä sovellettavan kansainvälisen oikeuden kehittäminen ja humanitaarisen kohtelun lisääminen aseellisissa selkkauksissa – ja erityisesti siviiliväestön aseman parantaminen.⁹ Esimerkiksi *erotteluperiaatteen* mukaan siviiliväestön ja siviilikohteiden suojelun takaamiseksi konfliktin osapuolten on aina tehtävä ero siviiliväestön ja taistelijoiden sekä siviilikohteiden ja sotilaskohteiden välillä ja suunnattava sotatoimensa vain sotilaskohteisiin.¹⁰ Kiellettyjä ovat muun muassa siviiliväestöön kohdistettu aseellinen toiminta, väkivaltaisuudet tai niillä uhkaaminen päätarkoituksena levittää siviiliväestön keskuuteen kauhua, umpimähkäinen aseellinen toiminta sekä aseellinen toiminta siviiliväestöä vastaan kostotoimenpiteenä. Esimerkkeinä umpimähkäisestä aseellisesta toiminnasta voidaan mainita asutuskeskuksiin kohdistetut hyökkäykset ja aseellinen toiminta, joka saattaa aiheuttaa sattumanvaraisia ihmishengen menetyksiä tai haavoittumisia siviiliväestön keskuudessa taikka vahinkoa siviilikohteille kohtuuttomassa määrin verrattuna odotettavissa olevaan todelliseen ja välittömään sotilaalliseen hyötyyn.¹¹ Kussakin Geneven sopimuksessa on artikla, jossa määritellään törkeät rikokset suojeltavia ihmisiä vastaan. Geneven sopimuksia sovelletaan niiden yhteisen 3 artiklan mukaisesti ja tapaoikeuden nojalla myös kansainvälistä luonnetta vailla oleviin aseellisiin selkkauksiin.¹²

Vuoden 1949 Geneven yleissopimuksissa sopimusvelvoitteiden rikkominen jaetaan ”törkeisiin rikoksiin ja tavallisiin sopimusloukkauksiin”, ja ensimmäisessä lisäpöytäkirjassa törkeiden rikosten luetteloa on huomattavasti laajennettu. Lähinnä ylimmän sodanjohdon velvollisuutena on valvoa, että Geneven yleissopimusten ja ensimmäisen lisäpöytäkirjan määräyksiä noudatetaan; ja esimies ei vapaudu valvontavastuusta tietämättömyyden takia, jos olosuhteet olivat sellaiset, että esimiehen olisi pitänyt tietää käskynalaistensa teoista.¹³

Vastuurakenteiden keskikohdassa on Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntö. Perussäännön mukaan sotarikokset tarkoittavat Geneven yleissopimusten törkeitä rikoksia, jotka kohdistetaan muun muassa kyseessä

8. Geneven yleissopimukset, SopS 7–8/1955; Geneven yleissopimusten lisäpöytäkirjat, SopS 81–82/1980; Sodan oikeussäännöt, Ulkoasianministeriön julkaisuja 5/2015, s. 7.

9. HE 14/1980 vp, s. 2.

10. Geneven yleissopimusten ensimmäinen lisäpöytäkirja, SopS 82/1980, artikla 48; HE 14/1980 vp, s. 7.

11. Geneven yleissopimusten ensimmäinen lisäpöytäkirja, SopS 82/1980, artikla 51; HE 14/1980 vp, s. 7.

12. HE 289/2014 vp, s. 8.

13. HE 14/1980 vp, s. 3.

olevan Geneven yleissopimuksen määräysten suojeleminen henkilöihin, esimerkiksi harkittu surmaaminen, kidutus tai epäinhimillinen kohtelu, tai harkittu suuren kärsimyksen tai vaikean ruumiillisen vamman aiheuttaminen tai vakava terveyden vahingoittaminen.¹⁴ Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntöön on kirjattu rikosoikeuden yleiset periaatteet, jotka määrittävät vastuun kohdentumisen ja vastuusta vapauttavat seikat. Perussääntöä sovelletaan samalla tavalla kaikkiin henkilöihin virallisesta asemasta riippumatta; ja esimiehen käskynalaisena toimiminen voi vapauttaa vastuusta vain poikkeuksellisissa olosuhteissa sotarikosten osalta.¹⁵ Hyökkäysrikoksen vastuurakenteen osalta voidaan vielä todeta, että Kampalassa hyväksytyyn hyökkäysrikosmäärittelmän mukaan yksilön rikosoikeudellinen vastuu rajoittuu vain kaikkein selkeimpiin kansainvälisen oikeuden vastaisiin hyökkäystekoihin. Valtion vastuu kansainvälisen oikeuden vastaisesta hyökkäysteosta määräytyy puolestaan sitä koskevien kansainvälisoikeudellisten normien mukaisesti.¹⁶

Vanhan roomalaisen sananlaskun mukaan ”lait vaikenevat sodassa”.¹⁷ Lähden tästä liikkeelle ja pohdin teatteri-metaforan kautta, miten hiljaisuus voi heijastua sodan sääntelyyn ja sääntelyn kehitykseen, riippuen missä ja miten sodan lait ”vaikenevat”.

2. Hiljaisuus näyttämöllä

Näyttämöllä on esiintyjät, eli tässä kontekstissa pääroolissa sodan osapuolet ja taistelijat, mutta näyttämöllä on toki muitakin. Sodan laissa määritellään tarkasti siviilien ja taistelijoiden erot sekä oikeus suojeluun eri tilanteissa. Sodan sääntöjä on noudatettava, vaikka toinen osapuoli ei niin tekisikään. Hiljaisuus näyttämöllä on oletettavasti juuri se tilanne, johon yleensä viitataan, jos sanomme että

14. Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntö (SopS 56/2002), artikla 8, Sotarikokset. Artikla on laaja ja määrittelee sotarikokset yksityiskohtaisesti luetellen. Teonkuvauksiin sisältyy toisaalta kiellettyjä sodankäyntitapoja ja taisteluvälineitä, haavoittuneita ja sairaita suojaavan kansainvälisen tunnusmerkin väärinkäyttöä ja muita rikoksia kansainvälisen oikeuden mukaisia sodan lakeja ja tapoja vastaan ja toisaalta rikoksia haavoittuneiden, sairaiden tai hädänalaiseksi joutuneiden, sotavankien ja siviilihenkilöiden turvaamiseksi noudatettavia kansainvälisen oikeuden sääntöjä vastaan. Hallituksen esitys Eduskunnalle Kansainvälisen rikostuomioistuimen perussäännön hyväksymisestä sekä laeiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja rikoslain muuttamisesta 161/2000 vp, s. 18.

15. HE 161/2000 vp, s. 8.

16. HE 289/2014 vp, s. 7. Katso myös: Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts 2001; A/RES/56/83, 28.1.2002.

17. *Silent enim leges inter arma*, Marcus Tullius Cicero, katso esim.: <https://www.iclr.co.uk/knowledge/glossary/silent-enim-leges-inter-arma/> (15.11.2022).

”lait vaikenevat sodassa”. Lait vaikenevat sodan näyttämöllä, jos sodan osapuolet ja taistelijat toimivat sodan sääntöjä vastaisesti, esimerkiksi rikkomalla kansainvälisen humanitaarisen oikeuden sääntöjä.

Hiljaisuus sodan näyttämöllä on valitettavasti usein melko tyypillinen tilanne, varsinkin jos sota ei ehkä suju suunnitelmien mukaan tai toivotulla tavalla. Sääntelynäkökulmasta yksittäiset hiljaisuudet näyttämöllä ovat tietysti ongelma, muttei aina sinänsä vakava ongelma, riippuen tietysti tilanteesta. Jos hiljaisuus kuitenkin heijastuu taustalla oleviin sääntelyrakenteisiin, erityisesti vastuurakenteisiin, tilanne onkin jo vakavampi. Hiljaisuus näyttämöllä voi olla ongelma sääntelynäkökulmasta myös, jos sodan lait sivutetaan toistuvasti ja johdonmukaisesti monessa eri konfliktitilanteissa. Tähän täytyy kuitenkin lisätä, että ihmisen tai ihmisyyden näkökulmasta hiljaisuus näyttämöllä on aina erittäin vakava humanitaarinen tilanne riippumatta siitä, heijastuuko hiljaisuus sääntelyrakenteisiin vai ei. Tästäkin ihmisyyden tai humanitaarisesta näkökulmasta vastuurakenteet ovat kuitenkin myös keskeisessä roolissa.

3. Hiljaisuus lavastuksessa

Lavastus on keinotekoinen järjestely tai esitysympäristö, jonka avulla luodaan esitystä tukeva ympäristö näyttämöllä, eli tässä kontekstissa sodan ympäristö tai sodan keinotekoiset puitteet. Lait vaikenevat sodan lavastuksessa, jos esitetään harhaanjohtavasti, että olosuhteet, eli sodan ympäristö tai sodan puitteet, ovat erilaiset kuin miltä näyttävät ja todellisuudessa ovat – tukien esitystä ja hiljaisuuksia näyttämöllä. Esimerkiksi hyökkäys onkin ”itsepuolustus” tai kohde ei ole ”siviilikohde” tai kyseessä ei ole ”kidutus” vaikka siltä ehkä näyttää...

Hiljaisuus lavastuksessa voi olla ongelma, jos lavastus on niin vakuuttava, että yleisö uskoo, että tämä keinotekoinen esitysympäristö vastaa todellisuutta tai jos yleisö uskoo, että keinotekoiset puitteet ovat kunnossa – lainmukaiset tai ainakin oikeudenmukaiset. Hiljaisuus lavastuksessa voi olla ongelma varsinkin, jos valaistuksella vahvistetaan hiljaisuudet lavastuksessa, eli keinotekoiset harhat näyttämöllä, ja tämä hiljaisuus heijastuu ajan myötä taustalla oleviin sääntelyrakenteisiin, esimerkiksi määritelmiin tai sodan sääntöjen sisältöjen tulkintaan.

4. Hiljaisuus valaistuksessa

Valaistuksella kohdistetaan valoa näyttämölle, jotta yleisö näkee mitä näyttämöllä tapahtuu. Valaistus on tässä kontekstissa esimerkiksi media ja asiantuntijat. Valaistuksella voidaan myös luoda tunnelma, joka tukee esitystä näyttämöllä, esimerkiksi valon sävyllä.

Lait vaikenevat sodan valaistuksessa, jos esimerkiksi mediassa ei näytetä mitä sodan näyttämöllä tapahtuu, tai jos mediassa näytetään vain osa kuvasta ja osa kokonaisuudesta jää valon ulkopuolelle. Lait vaikenevat sodan valaistuksessa myös, jos esimerkiksi asiantuntijat keskittyvät, eli kohdistavat valoa, väärin kohtiin näyttämöllä tai valaisevat sodan seikat ja puitteet tietoisesti tai epätietoisesti harhaanjohtavalla tavalla. Hiljaisuus valaistuksessa voi siis olla ongelma, jos ”valot sammuvat” ja sodan näyttämö on täysin pimeä – silloin yleisön tietoisuus tilanteesta on puutteellinen. Yksittäinen valo ei ole ehkä ratkaiseva, mutta jos kaikki valot sammuvat, niin kyseessä on ”hiljainen sota” ja tilanne on tietysti vakavampi.

Voi myös olla ongelma, jos on liikaa valoa, koska silloin yleisö ei näe tai hahmota kunnolla tai pysty kunnolla seuraamaan, mitä näyttämöllä tapahtuu. Informaatiotulva voi olla tällainen tilanne, varsinkin jos informaatio ja disinformaatio menevät ristiin niin, että yleisön tietoisuus tilanteesta näyttämöllä on kovin ristiriitainen. Liika valo voi siten johtaa informaation ylikuormitukseen, eli tilaan, jossa vastaanotettua informaatiota on niin paljon, että keskeiset seikat jäävät hämäräksi. Hiljaisuus valaistuksessa voi olla ongelma myös, jos valaistus toimii, mutta kohdevalo on väärässä paikassa ja keskeinen kohta tai seikka sodan näyttämöllä on valon ulkopuolella, pimennossa. Hiljaisuus valaistuksessa saattaa olla ongelma myös, jos kohdevalon ”sävy” on harhaanjohtava.

5. Hiljaisuus katsomossa

Katsomo on tässä kontekstissa ensisijaisesti kansainvälinen yhteisö, valtiot ja kansainväliset järjestöt, mutta tietysti myös muun muassa yritykset, yliopistot, yhdistykset, päättäjät, virkamiehet ja kansalaiset. Lait vaikenevat sodan katsomossa, jos yleisö ei reagoi tai jos reagoidaan eri tavalla riippuen esiintyjästä. Sodan lait ovat samat kaikille osapuolille. Joskus annetaan ymmärtää, että toinen valtio on ennen toiminut samalla tavalla ja siksi on sallittua toimia näin – muuten sodan lait eivät ole samat kaikille. Logiikan mukaan yksi väärä plus yksi väärä on kuitenkin kaksi väärää.

Hiljaisuus katsomossa voi mahdollisesti joskus johtua osittain historiasta tai konfliktin taustakuvioista. Onko esimerkiksi esiintyjä, joka on yleensä ”sankarin” roolissa nyt ”roiston” roolissa – tämä ei ehkä ole yleisön mielestä heti yhtä vakuuttava kuin tavallinen roolijako – kunnes uuteen rooliin tottuu. Yleisön reaktioon saattavat toisinaan vaikuttaa myös poliittiset ja taloudelliset kontekstit ja valtioiden keskinäisten suhteiden tila: onko näyttämöllä liittolainen tai läheinen yhteistyökumppani vai vanha vihollinen tai riitaisa vastustaja? Nämä taustakontekstit voivat tietyissä tilanteissa luotsata yleisön reaktiota tiettyyn suuntaan.

Hiljaisuus katsomossa voi olla ongelma sääntelynäkökulmasta, jos yleisö vaikenee tai jos yleisö reagoi eri tavalla riippuen esiintyjistä – etenkin jos tämä erilainen reaktio on johdonmukainen. Tähän täytyy kuitenkin jälleen kerran lisätä, että hiljaisuus katsomossa on aina ongelma ihmisyyden tai humanitaarisesta näkökulmasta, riippumatta mahdollisesta sääntelyvaikutuksesta.

6. Hiljaisuus rakenteissa?

Rakenteet ovat tässä kontekstissa sotateatterin taustalla olevat kansainväliset sääntelyrakenteet. Yksittäinen kriittinen hiljaisuus voi mahdollisesti jo itsessään heijastua taustalla oleviin sodan sääntelyrakenteisiin, mutta *kumulatiivinen* hiljaisuus on kuitenkin vakavampi tilanne – varsinkin jos lait vaikenevat johdonmukaisesti monessa eri muodossa ja paikassa samanaikaisesti ja toistuvasti monessa eri sodassa tai konfliktitilanteissa. Jos hiljaisuudet menevät ristiin tai ovat päällekkäisiä, tai vahvistavat toisiaan, niin hiljaisuus saattaa ajan myötä vaikuttaa esimerkiksi sodan sääntöjen tulkintaan. Hiljaisuudessa saattaa siis piillä tiettyjä vaaroja tai riskejä sodan sääntöjen näkökulmasta, riippuen missä ja miten sodan lait ”vaikenevat”. Varsinkin kumulatiivinen hiljaisuus voi mahdollisesti mennä taustalla oleviin sääntelyrakenteisiin ja näin ollen vaikuttaa sodan sääntöjen kehitykseen.

Jos lait vaikenevat sodassa toistuvasti ja johdonmukaisesti, voiko tämä jopa ajan myötä johtaa siihen, että sodan lait hiljenevät?